

Het behoud van de eigen cultuur

De invloed van Chinees-Indische restaurants op de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten

Bachelorwerkstuk Cas Sijstra

Studentnummer: 4373987

Begeleider: P. Puschmann

Datum van inlevering: 15 januari 2019

Studierichting: Geschiedenis, Faculteit der Letteren

1

¹ <http://www.vvhaaksbergen.nl/eten-en-drinken/restaurants/Chinees-Indisch-Specialiteiten-Kota-Radja/> (geraadpleegd op 14 januari 2019)

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Status Quaestionis.....	5
Hoofdstuk 1 De opkomst en neergang Chinees-Indische restaurants.....	8
Hoofdstuk 2 De invloed van het Chinees-Indische restaurant op de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten	13
Hoofdstuk 3 Verslag interviews.....	20
Conclusie	24
Literatuurlijst	26

Inleiding

'Ieder dorp heeft een kerk, en een Chinees'. Meneer Chong, oprichter van Kong Hing, het eerste Chinese restaurant in Amsterdam.²

Vanaf 1920 krijgen Chinese restaurants voet aan de grond in Nederland. Zo opent in 1920 het eerste Chinese restaurant ooit in Nederland haar deuren in Rotterdam, met de naam Cheung Kwok Low.³ In dezelfde periode kwam ook een aantal Indische restaurants naar Nederlandse steden voor repatrianten.⁴ Repatrianten zijn mensen die weer terugkeren naar het land waar zij vandaan kwamen, waarbij het in dit geval gaat over Nederlanders, en later ook Indiërs die woonachtig waren in Nederlands-Indië. In deze zin van het woord is de term repatriant niet geheel op zijn plaats, aangezien veel 'repatrianten' Nederland nog nooit gezien hadden, maar omdat dit de onderdanen van het Nederlandse koninkrijk betreft, zal in dit werkstuk toch worden gesproken van repatrianten.⁵ Op het hoogtepunt van de economische crisis, veroorzaakt door de beurskrach van 1929, kwamen veel Chinese migranten naar Nederland op zoek naar werk, waarbij zij vooral werk vonden in de havensteden. Zij maakten een mengelmooie van Chinees en Indisch eten, en dit viel in de smaak bij de Nederlanders.⁶

De migratie van Indische repatrianten uit Indonesië kwam op gang na de Tweede Wereldoorlog, en vond plaats in vier golven. In de eerste golf, van 1945-1949, kwamen er 100.000 Indische repatrianten naar Nederland om te herstellen van ziekten en verwondingen opgelopen in de oorlog. Het was de algemene opvatting dat het verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn, en er gingen toen ook zo om en nabij 50.000 Nederlanders terug naar Nederlands-Indië, maar met de onafhankelijkheid van Indonesië vestigden de repatrianten zich permanent in Nederland. De tweede golf vond plaats tussen 1950-1951 en er kwamen toen ongeveer 68.000 repatrianten naar Nederland. Dit betrof vooral ambtenaren en militairen die na de onafhankelijkheid van Indonesië naar Nederland trokken. In de derde golf kwamen er ongeveer 72.000 mensen naar Nederland, dit waren vooral Indo-Europese mensen die nog nooit in Nederland waren geweest. Eind 1957 kwam de vierde golf repatrianten naar Nederland, deze bestond vooral uit Nederlanders die als ongewenst werden gezien in Indonesië en Nieuw-Guinea, en spijtoptanten, Indo-Europeanen die hadden gekozen voor het Indonesisch staatsburgerschap, maar vanwege desillusies naar Nederland trokken.⁷ De welvarende repatrianten die migreerden vanuit Indonesië namen hun Indische kokkies mee. Dit waren mensen die zelf uit Indonesië kwamen, maar voor de Nederlandse elite kookten in Indonesië, en hierom konden zij zowel Nederlands als Indisch eten bereiden. Het meest befaamde wat zij meenamen was de Indische rijsttafel, die vooral voor de Nederlandse elite was. De Indische rijsttafel bestaat uit meerdere gerechten, wat de welvarende Nederlanders zich konden veroorloven in Indonesië, maar de gemiddelde Indonesiër niet.⁸ De Indische kokkies kwamen in Nederland vaak terecht in Chinese restaurants, waardoor het Chinese en Indische eten nog meer gemixt en afgestemd werd op de behoefte van Nederlanders, en zo ontstonden de Chinees-Indische restaurants met de bekende recepten die wij hedendaags zo goed kennen.⁹

Vanaf 1950 openden enkele Chinees-Indische restaurants de deuren in Nederland, en vanaf

² <https://anderetijden.nl/aflevering/524/De-culinaire-revolutie-van-de-jaren-zestig> (geraadpleegd op 27 november 2018)

³ Ibidem.

⁴ W. Born, *Eten door de eeuwen. de geschiedenis van culinaire cultuur*, (Baarn 1989) 232.

⁵ H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*, (Amsterdam 2008), 230.

⁶ Born, *Eten door de*, 232.

⁷ B. R. Rijkschroeff, *Etnisch ondernemerschap: de Chinese horecasector in Nederland en in de Verenigde Staten van Amerika*, (Groningen 1998) 65.

⁸ H. Entzinger, 'Immigration and Diversity: On Culture and Society of The Netherlands' in: Peter Scholten, Han Entzinger, Rinus Penninx, Stijn Verbeek eds., *Integrating Immigrants in Europe* (Amsterdam 2014) 277.

⁹ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinese-in-nederland> (geraadpleegd op 2 november 2018)

⁹ <https://anderetijden.nl/aflevering/524/De-culinaire-revolutie-van-de-jaren-zestig> (geraadpleegd op 2 november 2018)

1960 groeide het aantal Chinees-Indische restaurants explosief. Van 225 in 1960 naar 618 in 1970 naar 1916 in 1982.¹⁰ In 1980 werd door het Ministerie van Economische Zaken besloten dat er per 10.000 inwoners een Chinees-Indisch restaurant geopend mocht worden.¹¹ Hierdoor lijkt het citaat van meneer Chong niet overdreven. Toch daalt het aantal Chinees-Indische restaurants sinds de jaren tachtig, waarbij de daling vanaf 2012 dit het best illustreert. In 2012 waren er namelijk nog 1769 Chinees-Indische restaurants,¹² terwijl er in 2018 nog maar 1090 zijn.¹³

In deze bachelorscriptie is de centrale vraag in hoeverre de opkomst en neergang van de Chinees-Indische restaurants de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten beïnvloedt. Hierbij wordt in het eerste hoofdstuk de geschiedenis van de immigratie van Chinese en Indische mensen naar Nederland behandeld, waarbij vooral wordt gekeken naar de opkomst en neergang van Chinees-Indische restaurants. De deelvraag bij dit hoofdstuk is: hoe beïnvloedde de migratie van Indische repatrianten en Chinese migranten de opkomst van Chinees-Indische restaurants in Nederland, en waarom zit er hedendaags een daling in het aantal hiervan? In hoofdstuk twee wordt er gekeken naar de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten, en wordt er gepoogd een verband te leggen met de opkomst en ondergang van Chinees-Indische restaurants. Het verband tussen integratie en het Chinees-Indische restaurant wordt getoetst door de arbeidsparticipatie van deze twee groepen in een Chinees-Indisch restaurant in kaart te brengen en te kijken naar de werkomstandigheden in het restaurant. Zo kan er vastgesteld worden wat de werkomgeving is van de mensen die in het restaurant werken, en hoe dit de integratie beïnvloedt. De deelvraag van dit hoofdstuk is: in hoeverre hebben Chinees-Indische restaurants invloed gehad op de integratie van Chinezen en Indische repatrianten in de Nederlandse maatschappij? In hoofdstuk drie doe ik verslag van een aantal interviews die ik heb afgenomen met eigenaren/medewerkers van Chinees-Indische restaurants in Nijmegen en Utrecht, om na te gaan in hoeverre zij de invloed van het restaurant op hun eigen integratie beschouwen. In de conclusie zal ik al mijn bevindingen bundelen, waarna een al dan niet bestaande verband tussen Chinees-Indische restaurants en integratie kan worden vastgesteld.

Allereerst worden een aantal begrippen verduidelijkt. De begrippen acculturatie, integratie en assimilatie zijn ruim interpreteerbare begrippen, en kunnen gemakkelijk verward worden met elkaar. Om deze begrippen te verduidelijken houd ik de definities van Berry aan, zoals beschreven in het proefschrift van P. Puschmann.¹⁴ Wanneer twee groepen met elkaar in contact komen, zoals de Chinese migrantengroep en de Nederlandse dominante ontvangende groep, gaan zij elkaar beïnvloeden. Hier kunnen bepaalde aspecten van de identiteit of cultuur van de ene groep door de andere groep worden overgenomen, dit proces heet *acculturatie*. Als een migrantengroep de eigen identiteit en cultuur wilt opgeven, en veel contact heeft met de ontvangende en dominante groep in de samenleving, waarbij dat proces wordt aangespoord door de dominante ontvangende groep, gaat deze migrantengroep volledig op in de ontvangende groep, en *assimileert* deze migrantengroep. *Integratie* vindt plaats wanneer er contacten met de ontvangende groep zijn, maar nog wel nadruk ligt op het behouden van de eigen identiteit. Hierbij stimuleert de ontvangende dominante groep het onderhouden van contacten buiten de eigen migrantengroep, maar ook het behoudt van de eigen cultuur en identiteit van deze migrantengroep.¹⁵ Wanneer wordt gesproken van *eerste generatie*

¹⁰ <https://anderetijden.nl/aflevering/524/De-culinaire-revolutie-van-de-jaren-zestig> (geraadpleegd op 2 november 2018)

¹¹ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinees-in-nederland> (geraadpleegd op 2 november 2018)

¹² <https://www.trouw.nl/samenleving/de-klassieke-afhaalchinees-verdwijnt-hoelang-is-er-nog-een-chinees-in-iedere-stad-en-ieder-dorp~a6cf9083/>, (geraadpleegd op 2 november 2018)

¹³ <https://www.ad.nl/binnenland/mark-42-fotografeerde-eneacute-ik-chinees-restaurant-in-nederland-ik-houd-van-treurigheid~a1f4467c/> (geraadpleegd op 30 november 2018)

¹⁴ Paul Puschmann, *Social Inclusion and Exclusion of Urban In-Migrants in Northwestern European Port Cities*, Leuven 2015).

¹⁵ Ibidem, 42-44.

Chinese migranten voor 1990 zijn dit Chinese migranten die in de jaren zestig naar Nederland zijn gekomen en de Chinees-Indische restaurants hebben opgericht. Wanneer er wordt gesproken van *Indische Nederlanders* zijn dit personen uit de eilandengroep die nu Indonesië heet. Wanneer wordt gesproken van *Chinese Nederlanders* gaat dit om tweede generatie Chinese migranten of derde generatie Chinese migranten.

Status Quaestionis

Om vast te stellen wat de invloed van Chinees-Indische restaurants op integratie is, wordt er eerst gekeken naar het integratieproces van Chinezen en Indiërs in Nederland. Hierna wordt er gepoogd een relatie te leggen tussen de opkomst en neergang van Chinees-Indische restaurants en de integratie van Chinezen en Indiërs in Nederland. Het rapport van het SCP dat in 2011 uit is gekomen, analyseert de integratie van Chinezen in Nederland. De auteurs stellen dat de Chinese bevolkingsgroep bekend staat als hardwerkend en gesloten.¹⁶ Tesser et. al. stellen dat hoe meer migranten hun ondernemingen richten op Nederlanders zonder migratieachtergrond, hoe beter de integratie van deze migranten zal verlopen.¹⁷ Chinees-Indische restaurants zijn vooral gericht op Nederlanders zonder migratieachtergrond, waardoor er verwacht zou kunnen worden dat de integratie van Chinese migranten heel goed zou verlopen. Toch komt in het rapport van Gijsberts en Huijink naar voren dat de eerste generatie Chinezen die voor 1990 naar Nederland is gekomen, het in alle getoetste onderdelen van het rapport betreffende integratie, minder goed scoren dan tweede generatie Chinese Nederlanders, of eerste generatie Chinezen die na 1990 naar Nederland zijn gekomen,¹⁸ terwijl de laatste twee groepen veel minder Chinees-Indische restaurants openen dan de eerste generatie Chinese migranten.¹⁹ Hieruit kan geconcludeerd worden dat de integratie van Chinezen voor 1990 redelijk moeizaam verliep. Dit strookt niet met het algemene beeld van de integratie van Chinezen in Nederland, aangezien de algemene opvatting toch veelal was dat deze zonder problemen verliep.²⁰ De geslotenheid waarmee de Chinese gemeenschap bekendstaat zou de oorzaak van dit beeld kunnen zijn, waardoor problemen van deze bevolkingsgroep niet aan het licht komen. Dit wordt ook onderschreven in het rapport van het SCP. Hierin komt naar voren dat van de eerste generatie Chinezen in Nederland voor 1990, minder dan een kwart wekelijks contact heeft met een Nederlander zonder migratieachtergrond.²¹ Ook wordt er thuis onder eerste generatie Chinezen nauwelijks Nederlands gesproken.²² Het algemeen geaccepteerde beeld van de goed geïntegreerde Chinees, wat is ontstaan doordat de Chinese gemeenschap zo gesloten is en problemen van deze gemeenschap niet aan het licht worden gebracht, komt dus niet geheel overeen met de werkelijkheid.

Het algemene beeld van de goed geïntegreerde Chinees geldt ook voor de Indische repatriant die geïmmigreerd was naar Nederland. Deze repatrianten waren 'geruisloos' geïntegreerd in de Nederlandse maatschappij.²³ Het beeld was dat de bereidheid tot integratie van de Indische repatrianten, en de positieve houding van de ontvangende samenleving als belangrijkste factoren gezien werden voor de succesvolle integratie van Indische repatrianten in Nederland.²⁴ Toch verliep de integratie van Indische repatrianten in werkelijkheid niet vlekkeloos in Nederland. Allereerst werd de migratie van Nederlands-Indië/Indonesië naar Nederland ontmoedigd door de Nederlandse overheid, en werden er strenge eisen gesteld aan de repatrianten die toestemming konden krijgen om naar Nederland te komen. Dit kwam doordat Nederland midden in de wederopbouw zat,

¹⁶ M. Gijsberts, W. Huijink, *Chinese Nederlanders. Van horeca tot hogeschool*, (Den Haag 2011), 9.

¹⁷ P. T. M. Tesser, J. G. F. Merens, C. S. Praag *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*, (Den Haag 1999), 324-325.

¹⁸ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 12-13.

¹⁹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 126.

²⁰ <https://www.trouw.nl/home/geen-kwaad-woord-over-de-chinese-allochtoon~ac6a40fd/> (geraadpleegd op 27 november 2018)

²¹ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 16.

²² Ibidem, pp. 66.

²³ J. Pekelder, Regering en parlement over de komst van Indische Nederlanders in de jaren vijftig, in: Carla van Baaien, Willem Breedveld, Jan Willem Brouwer, Jan Ramakers, Ineke Secker (red.) *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 1999* (1999), 88.

²⁴ Annemarie Cottaar en Wim Willems, 'De geassimileerde Indische Nederlander: mythe of werkelijkheid', *De Gids* 148:1 (1985), 259.

waardoor de werkloosheid hoog was en de Nederlandse overheid veronderstelde dat deze groep mensen moeite zouden hebben met integreren.²⁵ Dit beleid heeft niet gewerkt, aangezien er meer dan 250.000 Indische repatrianten naar Nederland zijn gekomen,²⁶ maar door het beleid van de Nederlandse overheid hebben de Indische repatrianten zich hier niet thuis gevoeld, en werden zij als outcast behandeld wat de integratie van deze groep bemoeilijkte.²⁷ Als voornaamste reden voor de 'geruisloze' integratie van Indische repatrianten wordt de aantrekkende economie vanaf de jaren vijftig genoemd, waardoor er meer geld voor iedereen beschikbaar kwam, en de negatieve geluiden veelal verstomden.²⁸ Het is wel zo dat de integratie van de Indische repatrianten ook niet zonder problemen verliep.

Hierboven zijn enkele beelden omtrent de twee migrantengroepen beschreven, en een aantal problemen waar deze groepen en de Nederlandse maatschappij tegenaan liepen wat betreft integratie. De beelden en problemen komen niet helemaal met elkaar overeen en zorgen voor een debat. In de beschreven literatuur is veel aandacht voor integratie omtrent taal, contact tussen mensen in de herkomstgroep en de ontvangende maatschappij, en de toegang tot sociale voorzieningen. Dit onderzoek poogt deze factoren te toetsen aan de hand van arbeidsparticipatie van Chinese migranten en Indische repatrianten in Chinees-Indische restaurants. Chinees-Indische restaurants zijn een samensmelting van drie culturen, de Chinese, Nederlandse en Indische cultuur. Deze restaurants zijn opgericht door Chinezen, hebben gerechten uit de Chinese en Indische keuken, en zijn afgestemd op Nederlanders in de Nederlandse maatschappij.^{29 30} Het toonbeeld hiervan is het gerecht babi pangang, een Chinees gerecht in Chinees-Indische restaurants³¹, waar nu stemmen voor op gaan om dit op de Nederlands cultureel erfgoedlijst te zetten.³² In de beschreven literatuur is nog niet onderzocht of, en in hoeverre, Chinees-Indische restaurants invloed hebben op integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten. Als Chinees-Indische restaurants invloed hebben op integratie van deze twee groepen, lijkt dit op het eerste gezicht een positieve werking te hebben, omdat de gerechten in het restaurant oorspronkelijk Oosters zijn, maar deze worden afgestemd op de Nederlandse markt. De bijdrage van dit bachelorwerkstuk aan het wetenschappelijk debat zou de invloed van arbeidsparticipatie in Chinees-Indische restaurants door Chinese migranten en Indische repatrianten op integratie in een grotere context vast kunnen leggen. Er zijn natuurlijk enkele beperkingen aan dit onderzoek. Zo is er geen onderzoek gedaan naar de Indische kokkies die werkzaam zijn geweest in de Chinees-Indische restaurants, omdat de bestaande literatuur slechts de aanwezigheid van deze kokkies in de keuken van het Chinees-Indische restaurant noemde, maar niets vertelde over de integratie van deze mensen. Verder zijn de belangrijkste factoren genoemd voor de opkomst en neergang van Chinees-Indische restaurants, maar er zullen ongetwijfeld factoren zijn die niet zijn meegenomen in dit werkstuk. Daarbij is er gekeken naar de integratie aan de hand van het Chinees-Indische restaurant, en is gepoogd de volledige integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten te beschrijven, maar er zullen ook hier factoren zijn die niet zijn meegenomen in dit werkstuk. Ook zijn er drie interviews afgenomen, die de uitkomsten van het onderzoek in grote

²⁵ Pekelder, 'Regering en Parlement', 88.

²⁶ H. G. Surie, 'De gerepatrieerden' in: H. Verwey-Jonker (red.) *Allochtonen in Nederland* (Den Haag 1971), 71-72.

²⁷ Jan Ramakers, 'Alsof we landlopers waren... de problemen rond de Wet Huisvesting Gerepatrieerden 1950', *Politieke Opstellen*, 8:1 (1988) 86-88.

²⁸ Surie, 'De gerepatrieerden', 75-76.

²⁹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 126.

³⁰ <https://isggeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinees-in-nederland> (geraadpleegd op 28 november 2018)

³¹ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waar-komt-babi-pangang-vandaan~b2bdbf12/> (geraadpleegd 23 november 2018)

³² <https://www.ad.nl/koken-en-eten/babi-pangang-moet-nederlands-cultureel-erfgoed-woorden~a4e0f3a7/> (geraadpleegd 28 november 2018)

mate onderschrijven, maar niet representatief zijn voor de volledige groep Chinese migranten in Nederland.

Hoofdstuk 1 De opkomst en neergang Chinees-Indische restaurants

In de inleiding is vermeld dat er vanaf de jaren zestig Chinees-Indische restaurants steeds populairder werden gezien de explosieve groei van deze restaurants, maar dat er tegenwoordig een daling in zit. In dit hoofdstuk zal worden besproken hoe en waarom Chinees-Indische restaurants zo snel konden groeien, en waarom het er nu steeds minder worden, waarbij gekeken wordt naar de vraag- en aanbodfactoren. Met de vraagfactoren worden de factoren bedoeld die de vraag naar Chinees-Indische restaurants beïnvloeden. De aanbodfactoren zijn factoren die het aanbod van Chinees-Indische restaurants beïnvloeden.

Het is van belang om te weten dat Chinees-Indische restaurants door Chinese ondernemers werden geopend, en dat Indische Nederlanders en repatrianten eigenlijk nauwelijks dit soort restaurants openden. De reden hiervan was dat Indische Nederlanders en repatrianten vooral klerkenfuncties in Nederland nastreefden, en niet de ambitie hadden om een restaurant te openen,³³ veel Indische Nederlanders zijn in Nederland ambtenaar geworden.³⁴

Allereerst worden de vraagfactoren voor de opkomst van Chinees-Indische restaurants behandeld. De eerste factor die bijdroeg aan de opkomst van Chinees-Indische restaurants vanaf de jaren zestig was de verbeterde economische situatie in Nederland. Na de Tweede Wereldoorlog vond de wederopbouw plaats, en was soberheid de norm, ook in het eten. Maar vanaf 1950 groeit de welvaart, mede door het Marshallplan, waardoor er meer geld over bleef om bijvoorbeeld uit eten te gaan, of op vakantie in het buitenland te gaan. Door het besteden van de vakantie in het buitenland kwamen Nederlanders in contact kwamen met andere eetculturen. Nederlanders kregen daardoor steeds meer de behoefte om afwisselender te gaan eten, omdat de Nederlandse keuken te weinig variatie bood. De kans hiervoor werd geboden in Chinees-Indische restaurants, omdat dit een aangename verandering was op de gerechten die thuis werden geserveerd. Veel Nederlanders gingen voor het eerst uit eten in een Chinees-Indisch restaurant. Naast de opkomst van de Chinees-Indische restaurants vestigden ook enkele Franse bistro's en Griekse restaurants zich in Nederland, toen de gastarbeiders uit Zuid-Europese landen werden geworven. Toch waren de Chinees-Indische restaurants het meest populair bij de gemiddelde Nederlander. De voornaamste redenen hiervoor waren dat het eten goedkoop en lekker was, en dat er grote porties geserveerd werden. Tevens namen veel Nederlanders de eigen pannen mee, zodat de het eten wat overbleef hierin mee naar huis genomen kon worden. In Chinees-Indische restaurants werd niet alleen het nieuwe Chinees-Indische eten geserveerd, maar werd ook rekening gehouden met Nederlanders die dit eten niet zouden lusten, zo stonden er eveneens friet en Nederlandse groenten op de menukaart. Ook werden in bladen als de Margriet en Libelle Oosterse recepten gepubliceerd waarmee thuis gevarieerder gekookt kon worden.³⁵

Een tweede factor was het intensievere contact tussen Nederland en Nederlands-Indië door de stoomboot, waardoor Oosters pittig eten in de Nederlandse keuken werd geïntroduceerd. Toen na de Tweede Wereldoorlog de vier grote golven repatrianten naar Nederland kwamen, ontstond er meer vraag naar Oosters, en bij voorkeur Indisch eten, waardoor er meer vraag kwam naar Chinees-Indische restaurants.^{36 37} De Indische kokkies die de rijke Nederlanders, de *totoks*, meenamen uit Nederlands-Indië/Indonesië, werkten in de Chinees-Indische restaurants aan gerechten die ook bij Nederlanders in de smaak vielen.³⁸ Deze kokkies moesten zich in Nederlands-Indië/Indonesië

³³ H. G. Surie, 'De gerepatrieerden', 67.

³⁴ Fermin, A. M. E., 'Nederlandse Politieke Partijen over Minderhedenbeleid 1977-1995', (Thesis Publishers, Amsterdam 1997), pp. 42.

³⁵ <https://anderetijden.nl/aflevering/524/De-culinaire-revolutie-van-de-jaren-zestig> (geraadpleegd op 27 november 2018)

³⁶ W. Born, *Eten door de*, 231-233.

³⁷ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 84-86.

³⁸ W. Born, *Eten door de*, 232-233.

behelpen met ingrediënten uit dat gebied, en het eten zo klaarmaken dat de *totoks* het ook lekker vonden. Hierdoor konden zij zowel Nederlands als Indisch eten klaarmaken. Zij namen eveneens Indische recepten mee naar Nederland, die wat aangepast konden worden zodat deze opgediend konden worden in het restaurant.³⁹ In de Chinees-Indische restaurants waar deze kokkies kwamen te werken maakten zij het eten minder pittig, en werden enkele gerechten vernederlandst, waarbij *babi pangang* het voorbeeld bij uitstek is. Het gerecht kent zijn oorsprong in Hong Kong als *Siu Yuk*. Het gerecht *Siu Yuk* bestaat hier uit kip, maar in Nederland werd varkensvlees gebruikt omdat Nederlanders dit erg lekker vonden.⁴⁰ De Chinees-Indische restaurants werden steeds populairder bij Nederlanders, omdat deze restaurants op de behoeftes inspeelden van de Nederlanders. De porties van deze restaurants waren ook groot in vergelijking met andere restaurants.⁴¹ Toen Nederlanders in contact kwamen met buitenlands eten, zoals hierboven beschreven, ontstond de behoefte aan divers eten in restaurants, waarop Chinese migranten inspeelden met de opening van Chinees-Indische restaurants.

Toen de Chinese migranten en Indische repatrianten naar Nederland kwamen, woonden zij in eerste instantie vooral in de vier grote steden in Nederland (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht).⁴² Voor de Indische repatrianten gold hier dat zij zo goed mogelijk door de samenleving dienden te worden opgenomen, waarom het volgens toenmalig minister-president Drees beter was om deze mensen in verschillende gebieden te laten wonen.⁴³ De Chinese migranten gingen na verloop van tijd meer verspreid over Nederland wonen, omdat zij in allerlei verschillende plaatsen een Chinees-Indisch restaurant wilden openen. Zo was in 1960 70% van alle Chinees-Indische restaurants gevestigd in West-Nederland, in 1996 was dit nog maar 44%.⁴⁴ De eerste Chinese restaurants openden in deze grote steden de deuren in de jaren twintig.⁴⁵ Toen eind jaren vijftig en begin jaren zestig de migratie naar Nederland vanuit China echt op gang kwam vanwege de behoefte aan Chinees-Indische restaurants, lieten veel Chinezen die al in Nederland woonden familie overkomen om te helpen in het restaurant, en kwamen hier meer Chinezen naartoe met de ambitie zelf een restaurant te openen. Dit waren vooral Chinezen uit Zheijang, Guandong, Hong Kong en de 'New Territories'.⁴⁶ ⁴⁷ Daarnaast zijn er nog twee andere groepen Chinese migranten die vermeld moeten worden, namelijk de Surinaamse Chinezen en de Vietnamese Chinezen. De Surinaamse Chinezen kwamen voor het einde van de negentiende eeuw aan in Suriname, en richtten zelf winkels op of waren in loondienst van Nederlandse bedrijven.⁴⁸ Toen Suriname in 1970 onafhankelijk werd en het communisme dreigde waardoor veel winkeleigenaren vreesden voor het verlies van hun winkel, besloten veel Surinaamse Chinezen naar Nederland te migreren.⁴⁹ De Vietnamese Chinezen bereikten eind jaren zeventig Nederland als politiek vluchteling en vormen een aparte groep in de Chinese gemeenschap. Er zijn niet veel Vietnamese Chinezen in Nederland, in het boek van Vermeulen komt naar voren dat deze groep bestond uit 1500 tot 2000 mensen.⁵⁰

De Chinese gemeenschap staat bekend als hardwerkend en gesloten. Twee derde van alle

³⁹ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinees-in-nederland> (geraadpleegd op 28 november 2018)

⁴⁰ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waar-komt-babi-pangang-vandaan~b2bdbf12/> (geraadpleegd op 28 november 2018)

⁴¹ W. Born, *Eten door de*, 232-233.

⁴² H. Entzinger, 'Immigration and Diversity', 277.

⁴³ Obdeijn e.a., *Komen en gaan*, 273-274.

⁴⁴ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 72.

⁴⁵ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinees-in-nederland> (geraadpleegd op 28 november 2018)

⁴⁶ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 23.

⁴⁷ Obdeijn e.a., *Komen en gaan*, 273-274.

⁴⁸ Vermeulen, H., *Etnische groepen en grenzen: Surinamers, Chinezen en Turken*, (Weesp 1984) 92-93, 100.

⁴⁹ *Ibidem*, 97-100.

⁵⁰ *Ibidem*, 90.

Chinese bedrijven zit in de horeca en 43% van de mensen met een Chinese achtergrond is actief in de horeca.⁵¹ Vaak kwamen Chinezen ook illegaal naar Nederland, waarbij zij geld leenden de eigenaar van het Chinees-Indische restaurant om de overtocht van China naar Nederland te maken. Om deze schuld te kunnen afbetalen gingen zij voor de eigenaar werken in het restaurant.⁵² De werknemers van deze restaurants hadden ook bepaalde verwachtingen van hun werkgever. Zo moest de eigenaar van het restaurant voor kost en inwoning zorgen, en hij moest ervoor zorgen dat de werknemers tewerk konden worden gesteld. De arbeidsomstandigheden van de werknemers, en met name illegalen, die aan het werk waren in deze restaurants, waren dikwijls erbarmelijk.⁵³ Er zal hierop verder worden ingegaan als de neergang van de Chinees-Indische restaurants uiteen wordt gezet. De eerste aanbodfactor, die tevens als vraagfactor geïnterpreteerd kan worden van de opkomst van Chinees-Indische restaurants, was de toegenomen migratie vanuit China en Indonesië, en de gefragmenteerde Chinese gemeenschap, waardoor er behoefte aan en aanbod van Chinees-Indische restaurants door heel Nederland kwam.

Een tweede aanbodfactor was dat het voor Chinese migranten in Nederland veel prestige gaf om een Chinees-Indisch restaurant hier te openen. Nederland had na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks een restaurantcultuur, waardoor er ook weinig concurrentie was voor de Chinees-Indische restaurants.⁵⁴ Deze combinatie speelt een grote rol in de toename van Chinees-Indische restaurants in de jaren zestig. Wanneer iemand niet de mogelijkheden had om een restaurant te openen, ging hij werken in het restaurant om te sparen. Met het gespaarde geld werd dan ook een Chinees-Indisch restaurant geopend.⁵⁵ Daarbij was het voor Chinese migranten niet moeilijk om vaardigheden te ontwikkelen voor het openen van restaurants in Nederland. Informatie hiervoor werd door Chinezen in eigen kring opgedaan, en ook werd op die manier ook voor startkapitaal gezorgd, omdat Chinezen elkaar gemakkelijk geld lenen. Verder was er überhaupt niet veel startkapitaal voor nodig om een restaurant op te zetten, en kon bijvoorbeeld de wetgeving omtrent arbeidsomstandigheden gemakkelijk worden ontdoken omdat de Chinese gemeenschap zo gesloten was, en vooral een beroep deed op familie en vrienden met een Chinese achtergrond.⁵⁶ Vanwege de wederzijdse vertrouwens- en afhankelijkheidsrelatie klaagden werknemers eigenlijk nooit over slechte arbeidsomstandigheden. De werknemers werden geworven uit China vanaf de jaren vijftig. In eerste instantie kwamen de migranten uit Hong Kong en de 'New Territories', omdat de Volksrepubliek China een streng emigratiebeleid voerde. In de jaren zeventig versoepelde dit beleid, en kwamen migranten uit andere gebieden in China ook naar Nederland.⁵⁷

In de jaren tachtig was er een kentering van de opkomst van Chinees-Indische restaurants, en begon dit aantal te dalen. Om dit te verklaren zal allereerst worden gekeken naar enkele randproblemen, die al speelden in de opkomst van Chinees-Indische restaurants, maar onderbelicht zijn gebleven door de florierende branche. Daarna zullen de beslissende factoren, tezamen met de randproblemen gecombineerd worden om een beeld te schetsen van de neergang van de Chinees-Indische restaurants. De restauranteigenaren moesten het eten zo goedkoop mogelijk maken omdat de doelgroep van deze restaurants vaak niet zoveel geld te besteden had. Hierdoor moest bezuinigd worden op alles, zo ook op personeel en werkomstandigheden.⁵⁸ Zoals hiervoor al even genoemd waren de werkomstandigheden in dit soort restaurants veelal niet goed. Er moesten lange dagen

⁵¹ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 9-14.

⁵² Ibidem, 86-87.

⁵³ Ibidem, 95-96.

⁵⁴ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 84-86.

⁵⁵ Vermeulen, *Etnische groepen en grenzen*, 114.

⁵⁶ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 84-86, 132-133.

⁵⁷ Vermeulen, *Etnische groepen en grenzen* 113-118.

⁵⁸ Jing Hiah en Richard Staring, 'But the Dutch would call it exploitation. Crimmigration and the moral economy of the Chinese catering industry in the Netherlands', *Crime, Law and Social Change* 66: 1 (2016), 90-92.

gemaakt worden en het loon was vaak beneden het wettelijke ingestelde minimum.⁵⁹

Restauranteigenaren hadden in de hoogtijdagen van Chinees-Indische restaurants met een tekort aan personeel te maken, omdat Nederlanders de slechte arbeidsomstandigheden niet accepteerden. Daarbij werd de Nederlandse taal niet goed gesproken door zowel werkgever als werknemer, wat leidde tot gebrek aan kennis, zeker omtrent wetgeving. Een laatste probleem voor restauranteigenaren was dat de klanten van een Chinees-Indische restaurant buiten de eigen kring lag, waardoor er veel tijd en geld besteed moest worden aan marketing om Nederlanders naar het Chinees-Indische restaurant te trekken.⁶⁰

De eerste beslissende factor die ervoor zorgde dat de groei van Chinees-Indische restaurants stakte, was dat er in de jaren tachtig te veel van dit soort restaurants in Nederland waren gekomen. De droom van veel Chinese migranten om zelf een restaurant te beginnen zorgde ervoor dat de markt verzadigd was geraakt.⁶¹ Het percentage Chinese werknemers in de horeca symboliseert dit, 43% van de mensen met een Chinese achtergrond werkt in de horeca.⁶² Dit had als gevolg dat de concurrentie tussen de verschillende Chinees-Indische restaurants groter werd, maar ook moest er geconcurrereerd worden met restaurants die andere Oosterse gerechten bereidden. Deze restaurants lieten gespecialiseerde koks invliegen om authentieke gerechten te bereiden, waardoor de klant keuze had uit meerdere Aziatische keukens, niet alleen de Chinees-Indische.⁶³ Als de klant meer keuze heeft uit verscheidene restaurants, gaat deze uiteraard niet enkel meer naar de Chinees-Indische restaurants. De Chinees-Indische restaurants richtten zich altijd op mensen die niet zoveel verdienen, maar dat is tegenwoordig aan het veranderen.⁶⁴ Deze restaurants proberen nu mensen van een hoger segment aan te spreken, en dit lijkt effect te sorteren. Van 2009-2014 zijn de uitgaven in Chinees-Indisch restaurant gestegen met 12%, terwijl in de gehele restaurantbranche de uitgaven in die tijdsperiode zijn gedaald met 21%.⁶⁵ Toch blijft de daling van Chinees-Indische restaurants doorzetten. Zo waren er dus in 2012 nog 1769 restaurants,⁶⁶ nu nog maar 1090.⁶⁷

Van de kinderen van restauranteigenaren werd altijd verwacht dat deze hulp boden in het restaurant.⁶⁸ Deze kinderen hielpen dan vaak mee in het restaurant, maar hadden zelf niet de ambitie om het restaurant over te nemen.⁶⁹ Daardoor is een tekort ontstaan aan mensen die deze restaurants draaiende kunnen houden, waardoor het er steeds minder worden. De ouders van deze kinderen streven zelf ook niet altijd een carrière in het restaurantwezen na voor hun kinderen.⁷⁰ Dit komt tot uiting in het aantal ondernemers met een Chinese achtergrond, dat gedaald is van 77% in 1998 naar 66% in 2008.⁷¹

De laatste factor voor de neergang van Chinees-Indische restaurants is tweeledig. De gerechten in Chinees-Indische restaurants zijn moeilijk om te maken, dus zijn gespecialiseerde koks uit China nodig om deze gerechten te bereiden.⁷² Gespecialiseerde koks uit China kregen dan wel een

⁵⁹ Hiah e.a., 'But the Dutch', 88-92.

⁶⁰ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 87.

⁶¹ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 33.

⁶² Ibidem, 14.

⁶³ Obdeijn e.a., 'Komen en gaan', 348.

⁶⁴ Hiah e.a., 'But the Dutch', 88

⁶⁵ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waar-komt-babi-pangang-vandaan~b2bdbf12/> (geraadpleegd op 8 januari 2019)

⁶⁶ <https://www.trouw.nl/samenleving/de-klassieke-afhaalchinese-verdwijnt-hoelang-is-er-nog-een-chinees-in-iedere-stad-en-ieder-dorp~a6cf9083/> (geraadpleegd op 8 januari 2019)

⁶⁷ <https://www.ad.nl/binnenland/mark-42-fotografeerde-eneacute-ik-chinees-restaurant-in-nederland-ik-houd-van-treurigheid~a1f4467c/> (geraadpleegd op 30 november 2018)

⁶⁸ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 126.

⁶⁹ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 23.

⁷⁰ Vermeulen, 'Etnische groepen en grenzen', 117-118.

⁷¹ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 94.

⁷² Hiah e.a., 'But the Dutch', 88-92.

verblijfsvergunning⁷³, maar het was niet altijd even makkelijk om aan een gespecialiseerde kok te komen die in het Chinees-Indische restaurant wilde werken, waardoor sommige restaurants noodgedwongen de deuren moesten sluiten bij gebrek aan een kok. Anderzijds is de Chinees-Indische keuken weinig innovatief. De gerechten die hedendaags beschikbaar zijn in Chinees-Indische restaurants, stonden in de jaren zestig ook al op de kaart.⁷⁴ Er is daarna weinig nieuws meer bijgekomen, wat de concurrentieslag met andere Aziatische restaurants niet ten goede kwam, omdat de klant dus graag gevarieerd wil eten.

De aangetrokken economie in de jaren vijftig maakte het voor Nederlanders mogelijk om op vakantie te gaan. Hierdoor kwamen zij met andere eetculturen in aanraking waardoor de behoefte ontstond om gevarieerder te gaan eten. Daarnaast hadden de Indische repatrianten behoefte aan Oosters eten, en werd dit geboden in de Chinees-Indische restaurants. Wat hieraan ten grondslag lag was de toegenomen migratie vanuit China en Indonesië naar Nederland. De Chinese migranten die naar Nederland kwamen hadden als ideaalbeeld het openen van een Chinees-Indisch restaurant, waardoor er vanaf de jaren zestig zoveel restaurants de deuren openden. De belangrijkste factoren voor de neergang van Chinees-Indische restaurants zijn dus de verzadiging van de markt waardoor er grotere onderlinge concurrentie van Aziatische keukens kwam, het feit dat tweede generatie migranten de restaurants van hun ouders in mindere mate overnamen waardoor er een personeelstekort ontstond en dat de Chinees-Indische keuken weinig innovatief is, waardoor er weinig variatie zit in de geserveerde gerechten.

⁷³ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 348.

⁷⁴ <https://www.rtlnieuws.nl/editien/artikel/3909246/fotoboek-als-ode-aan-de-chinees-jammer-dat-ze-verdwijnen> (geraadpleegd op 27 november 2018)

Hoofdstuk 2 De invloed van het Chinees-Indische restaurant op de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten

In dit hoofdstuk wordt er kort gekeken naar de gebieden van herkomst van de Chinese migranten, waarna er zal worden besproken waarom de Chinese gemeenschap zo gesloten is, waarin ook de verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten behandeld zullen worden, en zal er worden gekeken naar de arbeidsomstandigheden van Chinese werknemers in Chinees-Indische restaurants. Alle bevindingen die gedaan worden zullen ook direct gekoppeld worden aan de mate van integratie van Chinezen in Nederland. In het vorige hoofdstuk is beschreven dat Indische repatrianten vaak niet werkzaam waren in een Chinees-Indisch restaurant. Er zal daarom worden gekeken naar de integratie van de repatrianten aan de hand van factoren die buiten het Chinees-Indische restaurant liggen, om vervolgens een vergelijking te maken tussen de Chinese migranten en Indische repatrianten. In dit hoofdstuk zal ik mij concentreren op de verschillende generaties Chinese migranten in Nederland, waarbij er onderscheid gemaakt wordt tussen de eerste generatie migranten voor 1990, de kinderen van deze migranten die dus tweede generatie migranten zijn, en de groep eerste generatie migranten na 1990 die vooral uit studiemigrantten bestaat. Dit verschil wordt gemaakt omdat op basis van de geraadpleegde bronnen er een groot verschil is te zien tussen de integratie van eerste en tweede generatie Chinezen, wat ik in dit hoofdstuk zal illustreren.

Als de Chinese gemeenschap vergeleken wordt met de vier grootste migrantengroepen in Nederland, de Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen, dan valt op dat problemen zoals illegaliteit, generatieconflicten, gokproblemen en misdaad niet bekend zijn bij Nederlanders, waardoor dit bijdraagt aan het idee dat Chinezen in Nederland goed geïntegreerd zijn.⁷⁵ Een eerste oorzaak hiervan is dat de Chinese migranten vooral gericht zijn op de eigen herkomstgroep, onder meer omdat de gedachte was dat het verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn, waardoor er meer nadruk op het behoud van de eigen cultuur is komen te liggen.⁷⁶ De achterliggende gedachte van het tijdelijke verblijf was dat er in Nederland gespaard kon worden en dat de kinderen een goede opleiding geboden kon worden, om vervolgens weer terug te keren naar China.⁷⁷ Alhoewel het behoud van de eigen cultuur in het beeld van integratie past, werd het interetnisch contact tussen Chinezen en Nederlanders niet gestimuleerd vanuit de Chinese gemeenschap. De Chinese gemeenschap in Nederland is zeer gesloten vanwege de absentie van contacten met mensen buiten de groep, waardoor de Chinese gemeenschap onbekend is bij het grootste deel van de Nederlandse samenleving. Wat hierin opvalt is het verschil van interetnische contacten tussen de eerste en tweede generatie Chinese migranten. Van de eerste generatie migranten heeft minder dan een kwart wekelijks contact met een Nederlander zonder migratieachtergrond, maar van de tweede generatie migranten heeft ongeveer driekwart contact met een Nederlander zonder migratieachtergrond.⁷⁸ Interetnische contacten kunnen ervoor zorgen dat de integratie versnelt, en dat bepaalde vooroordelen ten opzichte van de etnische minderheid worden weggenomen.⁷⁹ De eerste generatie Chinese migranten voor 1990 hebben nauwelijks interetnisch contact, wat de integratie van deze groep voor een deel heeft bemoeilijkt. De afwezigheid van interetnisch contact valt sterk terug te zien in het huwelijkspatroon van eerste generatie Chinese migranten, zo was in 1980 slechts 3% van de Chinese mannen in Nederland in het huwelijk getreden met een Nederlandse vrouw.⁸⁰ Een contradictie voor de eerste generatie migranten is dat zij veelal in de restaurantbranche

⁷⁵ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 11.

⁷⁶ Ibidem, 130.

⁷⁷ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 112.

⁷⁸ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 16.

⁷⁹ Ibidem, 132-133.

⁸⁰ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 115.

werkzaam zijn, en dat de Chinees-Indische restaurants zich vooral richtten op Nederlanders zonder migratieachtergrond of Indische repatrianten. Doordat deze branche zich vooral richtte op mensen buiten de eigen herkomstgroep zouden er meer contacten moeten ontstaan met mensen buiten de eigen groep, maar dit lijkt voor de eerste generatie migranten niet te zijn gebeurd.⁸¹ De oorzaken hiervan zullen later in dit hoofdstuk behandeld worden.

In het rapport van Gijsberts en Huijink komt naar voren dat 49% van de Chinese Nederlanders zich Chinees voelt, 30% voelt zich zowel Chinees als Nederlander en 21% voelt zich Nederlander. Deze cijfers zijn wel wat vertekenend, omdat hier ook de studiemigranten uit China in mee zijn genomen, die na hun studie in Nederland in principe weer terugkeren naar China. Als deze groep buiten beschouwing wordt gelaten dan voelt 40% zich Chinees, 34% zich zowel Chinees als Nederlander en 26% zich Nederlander. De Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelen zich het meest lid van de eigen herkomstgroep met respectievelijk 58 en 46%, 30 en 40% voelt zich evenveel als lid van de eigen herkomstgroep en Nederlander, en 12 en 14% voelt zich met name Nederlander. De Surinamers en Antillianen voelen zich het minst verbonden met de eigen herkomstgroep, respectievelijk 20 en 35%. 40 en 32% zegt zich evenveel met Nederland als de eigen herkomstgroep verbonden te voelen, en 39 en 32% voelt zich vooral Nederlander.⁸² Toch zijn Chinese Nederlanders positief over de Nederlandse samenleving, en beoordelen zij deze gemiddeld met een 7.1, wat zelfs hoger is dan de 6.8 waarmee de Nederlanders zonder migratieachtergrond de samenleving beoordelen. Tussen de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zit weinig verschil in de beoordeling van de Nederlandse samenleving, respectievelijk een 6.3, 6.5, 6.7 en 6.6.⁸³ Een kanttekening die hierbij geplaatst moet worden is dat een derde van de Chinese Nederlanders die woonachtig zijn in Nederland zich er niet thuis voelen, wat een bijzonder hoog percentage is. Veelal zijn dit eerste generatie Chinese migranten die meer betrokken zijn bij de Chinese gemeenschap en maatschappij. Als er wordt gekeken naar de tweede generatie Chinese migranten liggen deze cijfers heel anders, van deze groep voelt namelijk 90% zich thuis in Nederland. Veel studiemigranten voelen zich ook niet thuis in Nederland, maar dit heeft waarschijnlijk te maken met het gebrekkige Nederlands en het feit dat de Nederlandse cultuur verschilt van de Chinese cultuur.⁸⁴ Van de volledige groep Chinese Nederlanders voelt 75% zich thuis in Nederland, tegenover 84% van de Turkse Nederlanders, 85% van de Marokkaanse Nederlanders, 87% van de Surinaamse Nederlanders en 84% van de Antilliaanse Nederlanders.⁸⁵ Alhoewel de Chinese Nederlanders zich verhoudingsgewijs zich het minst thuis voelen in Nederland, beoordelen zij de Nederlandse samenleving positiever dan elke andere migrantengroep. Als er meer interetnisch contact is tussen de Nederlanders zonder migratieachtergrond en een migrantengroep zal de migrantengroep zich eerder 'thuis voelen'. Als de Chinese migrantengroep vergeleken wordt met de andere vier migrantengroepen valt op dat van de Chinese Nederlanders slechts 12% elke dag en 30% elke week contact heeft met een Nederlander zonder migratieachtergrond. Voor Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit respectievelijk 24 en 33%, 27 en 34%, 23 en 36% en 23 en 33%. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat de afwezigheid van interetnische contacten bijdraagt aan de geslotenheid van de Chinese gemeenschap.

Een tweede oorzaak voor de geslotenheid kan worden gezocht in het belang van zelfredzaamheid in de Chinese cultuur, waardoor veel Chinese migranten geen beroep willen doen op de sociale voorzieningen in Nederland.⁸⁶ Wat hierin meespeelt is dat veel Chinese migranten geen

⁸¹ Tesser e.a., *Rapportage minderheden 1999*, 324-325.

⁸² Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 169.

⁸³ Ibidem, 158.

⁸⁴ Ibidem, 18.

⁸⁵ Ibidem, 110.

⁸⁶ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 81.

weet hadden van de sociale voorzieningen in Nederland. Als een persoon in deze gemeenschap zonder werk kwam te zitten, dan werd hij opgevangen binnen de gemeenschap zelf, zonder aanspraak te maken op de sociale voorzieningen.⁸⁷ Het belang van familie mag hierin niet onderschat worden. De Chinese cultuur is patrilineair en traditioneel ingericht, en er mag geen schade worden berokkent aan de familie. Wanneer een persoon binnen de familie bijvoorbeeld psychische hulp nodig heeft, moet dit door de familie zelf worden opgelost om een schandvlek binnen de familie te voorkomen. Als er officiële instanties aan te pas moeten komen om deze persoon te helpen, heeft de familie als collectief gefaald te zorgen voor iemand binnen deze familie.⁸⁸ Bovendien wordt de afhankelijkheid van de familie gesterkt doordat Chinese migranten zo verspreid over Nederland wonen. Hierdoor hebben de werknemers van deze restaurants een zeer beperkte hoeveelheid aan sociale contacten met de eigen bredere gemeenschap, en zijn deze werknemers nog meer afhankelijk van de restauranteigenaar en zijn familie.⁸⁹ Een derde van de eerste generatie Chinese migranten in Nederland zegt gebrekkig sociaal contact te hebben, zowel binnen als buiten de eigen gemeenschap. Door de afwezigheid van sociale contacten, dreigen deze mensen in sociaal isolement te vervallen.⁹⁰ In 1983 poogde de Nederlandse overheid de integratie van etnische minderheden te bevorderen middels de Minderhedennota,⁹¹ waarin stond dat migranten die een achterstand hadden ten opzichte van Nederlanders zonder migratie achtergrond subsidie zouden moeten krijgen om deze achterstand in te halen.⁹² Chinese migranten werden niet genoemd in deze Minderhedennota, deels omdat de Nederlandse overheid geen verantwoordelijkheid droeg voor deze groep en stelde dat Chinezen geen achterstand hadden tegenover Nederlanders, wat de twee voorwaarden voor de overheid waren om als minderheidsgroep in de Minderhedennota genoemd te worden. Pas toen het in de jaren tachtig minder ging met de economie, en hierdoor ook met de Chinees-Indische restaurants, werd er door de overheid aandacht gegeven aan de Chinese gemeenschap, aangezien het beeld daarvoor was dat deze mensen goed geïntegreerd waren in de Nederlandse maatschappij.⁹³ Deels komt het ook omdat de Chinese gemeenschap geen subsidies behoeft van de Nederlandse staat en zich beriep op haar zelfredzaamheid.⁹⁴ Wat de zelfredzaamheid van de Chinese gemeenschap illustreert is de behoefte vanuit deze gemeenschap om de kinderen middels verschillende organisaties, zoals bijvoorbeeld het OETC, het Mandarijn of Kantonees te leren. Hiervoor werd geen subsidie van de Nederlandse staat verschaft, dus moest de Chinese gemeenschap deze projecten zelf draaiende houden.⁹⁵ Dit zou een belemmerende factor voor de integratie van de Chinese gemeenschap kunnen zijn, omdat de projecten vanuit deze organisaties dus met Chinees geld moesten worden gefinancierd, en het geen prioriteit was van deze organisaties om interetnisch contact te bevorderen, maar dat zij vooral gericht waren op het behoud van eigen cultuur,⁹⁶ en gericht waren op de eigen herkomstgroep.⁹⁷

De derde oorzaak voor de gesloten Chinese gemeenschap ligt aan het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal. Zoals hierboven kort genoemd lag de focus van verscheidene Chinese organisaties op het behoud van de Chinese cultuur, en werd er door onderwijsorganisaties les gegeven in Chinese dialecten. Dit wordt ook weergegeven in de thuissituatie van de Chinese

⁸⁷ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 83.

⁸⁸ Ibidem, 136.

⁸⁹ Vermeulen, *Etnische groepen en grenzen* 116.

⁹⁰ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 16.

⁹¹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 112.

⁹² L. Lucassen en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar migratie*, (Amsterdam 2011) 84-85.

⁹³ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 273-274.

⁹⁴ Ibidem, 113.

⁹⁵ Ibidem, 118-119, 273-274.

⁹⁶ L. Lucassen, e.a., *Winnaars en verliezers*, 88-89.

⁹⁷ Vermeulen, *Etnische groepen en grenzen* 116.

migranten. Daar spreekt namelijk 47% van de eerste generatie Chinese migranten geen Nederlands thuis. 34% spreekt met de kinderen geen Nederlands thuis en 30% van de kinderen spreekt geen Nederlands met de ouders.⁹⁸ Bij de Chinese Nederlanders heeft 33% moeite met een Nederlands gesprek, 37% heeft moeite met het lezen van Nederlands en 45% heeft moeite met Nederlands schrijven. Bij Turkse Nederlanders is dit respectievelijk 23, 24 en 33%, bij Marokkaanse Nederlanders 15, 19 en 24%, bij Surinaamse Nederlanders 1, 2 en 3% en bij Antilliaanse Nederlanders 3, 2 en 4%. Omdat het Nederlands in de thuissituatie nauwelijks wordt gesproken en Chinese Nederlanders beduidend meer moeite hebben met het Nederlands dan de andere migrantengroepen, hebben eerste generatie migranten een duidelijke taalachterstand opgelopen, waardoor de integratie ook moeizamer verloopt. Wat hiermee samenhangt is de gedachte van veel Chinese migranten dat er op termijn weer teruggekeerd zou worden naar China, en dat daarom het nut van het leren van de Nederlandse taal niet werd ingezien.⁹⁹ Hierin valt wederom het verschil op tussen eerste en tweede generatie Chinese migranten. De tweede generatie is geboren in Nederland, en krijgt les op Nederlandse scholen, in tegenstelling tot hun ouders die in China zijn geboren en daar op school hebben gezeten. Op de Nederlandse scholen komen de tweede generatie Chinese migranten sterker in contact met Nederlandse kinderen zonder migratieachtergrond, en doordat er een hoge prestatiedrang heerst in de Chinese cultuur, leren deze kinderen zich in hoog tempo het Nederlands aan. Doordat de jongeren steeds meer kennis van de Nederlandse taal krijgen, zijn zij bij moeilijkheden meer gericht op Nederlandse instanties dan de eigen gemeenschap, omdat zij het Nederlands beter begrijpen dan het Kantonees of Mandarijn.¹⁰⁰ Er kunnen vraagtekens gesteld worden bij de rol van de Nederlandse overheid om Chinezen wat betreft taal beter te laten integreren in de Nederlandse maatschappij. In 1988 werd er door de Nederlandse overheid een kleine aanzet gegeven om de Chinese gemeenschap te subsidiëren, zonder dat de Chinese gemeenschap zich hierover zou gaan schamen.¹⁰¹ Toch duurde het tot 1998 voordat er een duidelijke inburgeringscursus was vastgesteld om migranten die naar Nederland kwamen de Nederlandse taal te leren.¹⁰² Er is voor de eerste generatie Chinese migranten dus geen stimulans geweest om de Nederlandse taal te leren, zowel vanuit de eigen gemeenschap als vanuit de Nederlandse staat niet. Als er wordt gekeken naar de studiemigranten valt op dat zij de Nederlandse taal ook niet goed spreken, omdat zij na verloop van tijd weer terug zullen keren naar China met een diploma. Deze groep migranten redt zich in Nederland vooral met het Engels, waarvan 78% zegt dat zij goed Engels spreken en 84% aangeeft zich beter in het Engels dan in het Nederlands te redden. Door middel van de Engelse taal hebben de studiemigranten een alternatieve manier gevonden om te integreren.¹⁰³ Doordat vooral de eerste generatie Chinese migranten de Nederlandse taal niet machtig is, ervaren zij ook meer discriminatie. 37% zegt gediscrimineerd te zijn op basis van taal bij sollicitatieprocedures, terwijl dat bij de tweede generatie slechts 3% is.¹⁰⁴ Het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal bij eerste generatie Chinese migranten is dus een belangrijke belemmerende factor geweest voor de integratie van deze groep migranten.

De arbeidsomstandigheden in het Chinees-Indische restaurant is de laatste factor die in dit hoofdstuk behandelt zal worden. De werknemers in een Chinees-Indisch restaurant zijn veelal familie en vrienden van de eigenaren van dit restaurant, en soms verblijven zij in Nederland illegaal, zoals we in hoofdstuk 1 gezien hebben. Van een werknemer in het restaurant wordt verwacht dat hij zeer

⁹⁸ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 66.

⁹⁹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 116-117.

¹⁰⁰ Vermeulen, *Etnische groepen en grenzen*, 123-124.

¹⁰¹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 114.

¹⁰² Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 74.

¹⁰³ *Ibidem*, 71-72.

¹⁰⁴ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 154-155.

lange dagen maakt,¹⁰⁵ en soms moet er nog een betaalde baan bij worden genomen, omdat er soms niet alleen kan worden rondgekomen van het loon in het Chinees-Indische restaurant, waar vaak voor minder dan het minimumloon gewerkt wordt.¹⁰⁶ Door de lange dagen in de horeca hebben Chinese migranten minder tijd over voor bijvoorbeeld integratie aan de hand van verenigingen. In een vereniging vindt vaak interetnisch contact plaats als de vereniging zich niet richt op een bepaalde etnische groep.¹⁰⁷ Door de lange dagen zijn de meeste werknemers zeer vermoeid, en hebben zij weinig tijd of energie om dan ook nog de Nederlandse taal te leren in hun vrije tijd. Het zware werk in deze restaurants brengt soms ook lichamelijk letsel met zich mee. De zware werkdruk heeft vooral impact op oudere Chinese migranten, omdat zij het langst werken in het Chinees-Indische restaurant. Er moet voor gezondheidsklachten die op latere leeftijd een grotere rol gaan spelen gecorrigeerd worden, maar deze migranten zijn het meest aan het werk in het restaurant en ervaren de hoge werkdruk elke dag, waardoor er heftigere gezondheidsklachten kunnen ontstaan.¹⁰⁸ Door deze factoren kunnen mensen in een depressie of sociaal isolement terecht komen.¹⁰⁹ Voor de Nederlandse wet worden veel van de werknemers in Chinees-Indische restaurants geëxploiteerd, maar zowel werknemer als werkgever ziet dit niet zo,¹¹⁰ omdat er kosten bespaard moeten worden om het restaurant draaiende te houden. Al deze factoren tezamen hebben de integratie van Chinese migranten in de Nederlandse maatschappij bemoeilijkt. Er kan dus gesteld worden dat zowel de overheid, die de migranten niet stimuleerde te integreren in de maatschappij, als de Chinees-Indische restaurants waar 43% van de Chinese migranten werkzaam was, de integratie van Chinese migranten in de Nederlandse maatschappij belemmerden. Deze stelling wordt versterkt door de geslotenheid van de Chinese gemeenschap bestaande uit vier factoren, namelijk dat deze gemeenschap vooral gericht was op de eigen herkomstgroep, aansluitend hierop is de zelfredzaamheid binnen deze gemeenschap een groot goed waardoor er weinig binding met en interesse voor de Nederlandse maatschappij was, en de Nederlandse overheid weinig interesse toonde in de Chinese migranten, zodat de eerste generatie Chinese migranten de mogelijkheid niet hadden of simpelweg de Nederlandse taal niet wilden leren door gebrek aan stimulans van de eigen gemeenschap en de Nederlandse overheid, en dat de dagen in een Chinees-Indisch restaurant bijzonder lang waren en het werk zeer zwaar was, waardoor de spaarzame vrije tijd niet werd ingedeeld om te integreren maar voor de nodige ontspanning.

De Indische repatrianten kwamen dus in vier golven naar Nederland toe. Ook zij hadden moeite met integreren, wat hier aan de hand van een aantal factoren besproken zal worden. Ten eerste had de Nederlandse overheid geen behoefte aan een zeer grote stroom migranten vanuit Indonesië, omdat Nederland begin jaren vijftig nog in de wederopbouw zat. De algemene gedachte was dat de Indische Nederlanders moeite zouden hebben met integreren in Nederland, waardoor de Nederlandse overheid strenge eisen stelde aan de repatrianten die naar Nederland zouden kunnen komen.¹¹¹ De Nederlandse overheid was dus wantrouwend naar de Indische repatrianten, waardoor de Indische repatrianten ook wantrouwend waren naar de Nederlandse overheid. Zo had de Nederlandse overheid veel belooft aan Indische repatrianten in Nederland, maar weinig waargemaakt, waardoor Indische repatrianten informele kanalen gebruikten om zich in Nederland te redden.¹¹² Een tweede factor die de integratie van deze repatrianten bemoeilijkte, was dat de Nederlandse overheid, toen de repatrianten in Nederland aankwamen, deze mensen als

¹⁰⁵ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 139.

¹⁰⁶ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 149-151.

¹⁰⁷ Gijsberts e.a., *Chinese Nederlanders*, 15-16.

¹⁰⁸ Ibidem, 118-120.

¹⁰⁹ Rijkschroef, *Etnisch ondernemerschap*, 149-151.

¹¹⁰ Hiah e.a., 'But the Dutch', 95-96.

¹¹¹ Pekelder, 'Regering en Parlement', 88.

¹¹² H. G. Surie, 'De gerepatrieerden', 75.

tweederangsburger behandelde, en de Indische repatrianten zichzelf als tweederangsburger zagen.¹¹³ Het algemeen geaccepteerde beeld in de Nederlandse maatschappij was dus dat de Indische repatrianten geruisloos waren geïntegreerd in Nederland, maar dit beeld lijkt niet overeen te komen met de werkelijkheid. Indische repatrianten werden toen zij in Nederland aankwamen in voormalige oorlogskampen zoals Westerbork en Vught gestopt, en zij leefden in totale armoede. Het meest schrijnende was dat het Rode Kruis in Port Saïd, de tussenhaven voor Indische migranten op doortocht naar Nederland, kleding aan deze mensen gaf, waarvoor de Nederlandse staat voor 60% gecompenseerd wilde worden.¹¹⁴ In de kampen en pensions waar de Indische repatrianten in werden ondergebracht hadden zij ook weinig contact met Nederlanders zonder migratieachtergrond, wat de integratie tevens bemoeilijkte.¹¹⁵ Een derde factor die de integratie voor de Indische repatrianten bemoeilijkte was het racisme waar zij mee te maken kregen. Zo werden zij vaak uitgemaakt voor 'bruine aap' of 'zwarte'.¹¹⁶ Wat heeft bijgedragen aan het racisme was dat de Indische repatrianten op een gegeven moment voorrang kregen tegenover Nederlanders op de woningmarkt, omdat de situaties in pensions en kampen waar de repatrianten in waren ondergebracht, onhoudbaar was geworden.¹¹⁷ Dit wekte afgunst bij de gemeente die haar autonomie ingeperkt zag worden, en bij de Nederlanders zonder migratieachtergrond die na de Tweede Wereldoorlog al lang hadden moeten wachten op een betere woning, maar zagen dat de Indische repatrianten voorrang kregen.

Toch hebben de Indische repatrianten zich uiteindelijk snel aan de Nederlandse normen en waarden aangepast. Dit kan aan de hand van enkele factoren verklaart worden. De eerste is dat de Indische repatrianten bekend waren met de Nederlandse taal. In Nederlands-Indië gaf het sociaal prestige om kennis van de Nederlandse taal te hebben, en was dit ook nodig voor enkele functies die inheemse Indiërs in Nederlands-Indië ambieerden.¹¹⁸ Door betere kennis van de Nederlandse taal was het voor de Indische repatrianten gemakkelijker integreren in de Nederlandse maatschappij. Een andere belangrijke factor die genoemd is in de status quaestionis was de aantrekkelijke economie.¹¹⁹ Door de aantrekkelijke economie ontstonden er meer banen en konden er meer huizen gebouwd worden, wat de integratie van de Indische repatrianten vergemakkelijkte. Verder was het beleid van de Nederlandse overheid gericht op volledige assimilatie van de Indische repatrianten. Zij moesten zich volledig aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden, waardoor zij veel van hun eigen cultuur moesten opgeven. Wat hierbij hielp was dat de Indische repatrianten geen perspectief op terugkeer naar Indonesië hadden, terwijl de gedachte bij de Chinese migranten was dat zij ooit zouden terugkeren naar China. De onmogelijkheid om terug te keren naar Indonesië maakte het dat de Indische repatrianten bereid waren grote offers te brengen om in de Nederlandse maatschappij mee te draaien, want er waren eigenlijk geen andere opties voor deze mensen.¹²⁰ Een laatste factor die het voor de Indische repatrianten gemakkelijker maakte om te integreren in Nederland was dat er aan de behoefte werd voldaan om Oosters te eten. Oosterse en Indische gerechten werden op de menukaart gezet in Chinees-Indische restaurants, waardoor de Indische repatrianten de eigen eetcultuur konden behouden. Ondanks de moeilijkheden voor de integratie van Indische repatrianten, hebben zij zich toch weten aan te passen aan de Nederlandse normen en waarden, en ook nog een deel van hun cultuur weten te behouden, onder andere het eten dat met name in de Indische en Chinees-Indische restaurants geserveerd wordt.

¹¹³ Obdeijn e.a., *Komen en gaan*, 240.

¹¹⁴ https://www.npostart.nl/wat-komen-jullie-hier-doen/15-08-2015/POW_01096431 (geraadpleegd op 26 november 2018)

¹¹⁵ H. G. Surie, 'De gerepatrieerden', 81.

¹¹⁶ Ibidem, 83.

¹¹⁷ Ramakers, 'Alsof we landlopers waren', 89.

¹¹⁸ H. G. Surie, 'De gerepatrieerden', 67.

¹¹⁹ L. Lucassen, e.a., *Winnaars en verliezers*, 115.

¹²⁰ Cottaar e.a., 'De geassimileerde Indische Nederlander', 259.

Als de Chinese migranten met de Indische repatrianten vergeleken worden valt op dat beide groepen moeite hebben gehad te integreren in Nederland. De Chinese migranten hebben vooral met discriminatie op basis van taal te maken gekregen, en de Indische repatrianten vooral met racisme, en beide groepen hebben weinig interetnisch contact. Toch is de integratie van Indische repatrianten beter verlopen dan die van Chinese migranten, waarbij twee verschillen zijn die opvallen tussen de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten. Allereerst heeft de Nederlandse overheid de Indische repatrianten actief gestimuleerd of gedwongen om zich te integreren en assimileren aan de Nederlandse normen en waarden. De Nederlandse overheid heeft een zeer passieve rol gespeeld ten opzichte van de integratie van Chinese migranten, waarbij de afwezigheid van de Chinese migranten uit de Minderhedennota van 1983 dit het meest illustreert. Ten tweede hadden de Indische repatrianten al enige kennis van de Nederlandse taal, in tegenstelling tot de Chinese migranten die de Nederlandse taal nog nooit hadden gehoord of gesproken. De Nederlandse overheid stimuleerde het gebruik van de Nederlandse taal bij Indische repatrianten, maar niet bij de Chinese migranten, en het werd ook niet door de Chinese gemeenschap gestimuleerd om de Nederlandse taal te spreken. Het spreken van de Nederlandse taal is een belangrijke voorwaarde om in Nederland goed te integreren, maar door gebrek aan stimulans van de Nederlandse overheid en de Chinese gemeenschap heeft de eerste generatie Chinese migranten de Nederlandse taal nooit goed geleerd. Dit heeft ook te maken met de lange dagen in de Chinees-Indische restaurants, waardoor de geringe vrije tijd die werknemers en eigenaren hebben niet wordt besteed aan integratie in de Nederlandse samenleving door de taal te leren, maar wordt gebruikt voor de nodige ontspanning. Er kan uit de onderzoeksbevindingen in dit hoofdstuk geconcludeerd worden dat voor de Indische repatrianten de Chinees-Indische restaurants een positieve rol hebben gespeeld bij de integratie van deze mensen, omdat het Oosterse eten wat zij gewend waren te eten ook voorhanden was in Nederland. Betreffende de integratie van Chinese migranten in de Nederlandse maatschappij hebben de Chinees-Indische restaurants juist een belemmerende rol gespeeld, omdat het interetnisch contact in deze restaurants vrijwel uitsluitend zakelijk was, terwijl sociaal interetnisch contact de integratie wel bevordert. Het feit dat werknemers en eigenaren van deze restaurants bijzonder lange dagen maken waardoor zij weinig tijd over hebben voor andere zaken draagt bij aan de belemmering van integratie van Chinese migranten die werkzaam zijn in Chinees-Indische restaurants.

Hoofdstuk 3 Verslag interviews

In dit hoofdstuk heb ik een aantal interviews afgenomen bij werknemers in een Chinees-Indisch restaurant. Mijn vragen richtten zich op de integratie van werknemers in het Chinees-Indische restaurant, en hoe deze werknemers hun integratie ervaarden. Deze interviews heb ik gepoogd af te nemen bij Chinees-Indische restaurants in Nijmegen en Utrecht. Toen ik deze interviews wilde gaan afnemen, viel mij direct op dat achter de toonbank alleen maar vrouwen stonden. Ik ben aan deze vrouwen gaan vragen of zij of de eigenaar van het restaurant een interview met mij wilden doen, maar toen werd ik negen maal vriendelijk de deur gewezen. Zij weigerden een interview met mij te doen, waarbij de oorzaken altijd neerkwamen op twee dingen: er was geen tijd om een interview af te nemen omdat er gewerkt moest worden in het restaurant, waarbij het meest illustrerende voorbeeld was dat een vrouw zei dat zij niet eens aan haar eigen eten was toegekomen. De andere reden was dat de beheersing van de Nederlandse taal was te slecht waardoor zij liever niet mee wilden doen aan het interview. Na aandringen over het belang van een interview voor dit werkstuk en de garantie dat het volledig anoniem was gingen vier vrouwen twijfelen, maar uiteindelijk besloten zij toch maar om er van af te zien. Hierdoor zijn de enige twee interviews die ik heb afgenomen niet representatief voor werknemers in een Chinees-Indisch restaurant, maar komt de beslissing van deze vrouwen om niet een interview af te nemen met bijbehorende redenen overeen met de onderzoeksresultaten van dit werkstuk. Hieronder is het eerste interview afgenomen met een vrouw achter de toonbank die de bestellingen opnam en het eten aan de gasten opdiende. Zij is getrouwd met een man die al 40 jaar in Nederland woont, en is 25 jaar geleden naar Nederland gekomen.

Hoeveelste generatie migrant bent u?

Ik ben een eerste generatie migrant.

Hoe verliep uw eigen integratie?

Ik had veel contact met de Chinese gemeenschap, want de Nederlandse taal was een voor mij moeilijk om te leren. Tegenwoordig heb ik ook contact met Nederlandse mensen, ook door mijn werkzaamheden in het restaurant. Veel klanten zijn vrienden van mij geworden.

Wat bemoeilijkte of vergemakkelijkte uw integratie?

De Nederlandse taal was moeilijk, maar het contact met klanten vergemakkelijkte dit. Ik heb zelf niet in Nederland op school gezeten, en daarom heb ik de Nederlandse taal zelf aan moeten leren. In China heb ik op school gezeten, en daar heb ik ook gestudeerd.

Heeft het restaurant invloed gehad op uw integratie, en waarom wel of niet?

Volgens mij heeft het restaurant geen invloed gehad. Tegenwoordig ben ik gewend aan de lange dagen, en ik kan in het restaurant gezellig met klanten praten.

Heeft de Nederlandse overheid invloed gehad op uw integratie, en waarom wel of niet?

Van de Nederlandse overheid moest ik een lange tijd geleden een inburgeringscursus van 600 uur doen, welke verplicht was. Tijdens het leren hiervoor moest ik ook heel veel werken, en was ik vaak te moe om nog tijd hieraan te besteden.

Heeft dit restaurant Indische kokkies in dienst gehad? Zo ja, had het restaurant invloed op de integratie van die mensen?

Het restaurant heeft geen Indisch kokkie in dienst gehad. Mijn schoonvader was een chef-kok uit Indonesië.

Dit interview is afgenomen met een kok in een Chinees-Indisch restaurant, waarvan de dochter van deze kok als tolk heeft opgetreden.

Hoeveelste generatie migrant bent u? (Eerste generatie migrant bent u als u in China geboren bent, tweede generatie migrant bent u als een van uw ouders in China is geboren.)

Ik ben eerste generatie migrant en ben in Nederland uitsluitend werkzaam geweest als kok in Chinese restaurants. Inmiddels ben ik met pensioen.

Hoe verliep uw eigen integratie, en wat vergemakkelijkte of bemoeilijkte de integratie?

Via een kennis in China had ik vernomen dat er een vacature als kok in een Chinees Restaurant in Nederland was. Gelet op de betere economische vooruitzichten in Nederland dan in China heb ik besloten om naar Nederland te komen. Ik beheerste de Nederlandse taal geheel niet en kende zeer weinig Chinezen in Nederland. Ik was ook niet goed op de hoogte hoe de Nederlandse cultuur was en hoe het e.e.a. allemaal (juridisch) geregeld was/moest worden. In het begin moest ik veel hulp vragen aan andere Chinezen. Als er iets geregeld moest worden, moest daarbij altijd een tolk aanwezig zijn. Bij belangrijke kwesties zocht ik daarbij de hulp van de sociaal raadsman. Ik was erg blij dat een dergelijke Nederlandse voorziening beschikbaar was.

Omdat ik uitsluitend in een Chinese omgeving werkzaam ben geweest, beheers ik de Nederlandse taal nog steeds niet goed. Ik heb heel vroeger Nederlandse taalles gehad, maar omdat het in de werkomgeving (de keuken met uitsluitend Chinese collega's en Chinese leidinggevenden) niet nodig was om Nederlands te spreken, is mij daar weinig van bijgebleven. Mijn generatie, die veelal als kok naar Nederland is gekomen, heeft vaak alleen in een Chinese omgeving gewerkt. Dit heeft het leren van de Nederlandse taal niet bevorderd. Daarbij speelt ook mee dat het probleem van het niet beheersen van de Nederlandse taal vaak, zoals in mijn geval, wordt ondervangen door de kinderen van eerste generatie migranten die voor hun ouders als tolk fungeren.

Mijn sociale contacten komen allemaal uit de Chinese gemeenschap. Er zijn Chinese verenigingen die voor oudere Chinezen activiteiten organiseren, waarbij de Chinese gemeenschap bij elkaar komen. Dit voorziet in een behoefte van veel oudere Chinezen en bevordert weliswaar de onderlinge Chinese contacten, maar tegelijkertijd bevordert niet (verdere) integratie in de Nederlandse samenleving in de weg.

Niet alleen de *taalbarrière* bemoeilijkt de integratie, maar ook de *verschillen in de Nederlandse en de Chinese cultuur*. In Nederland gelden voor veel zaken allerlei voorgeschreven procedures. Voor Chinezen van mijn generatie komen die procedures soms als zeer formeel en omslachtig over. Dit staat soms het gemakkelijk contact maken met Nederlanders in de weg. Soms zijn Nederlanders in hun communicatie directer en meer open dan mijn generatie gewend is. Dit verschil maakt het soms lastig om op dezelfde 'frequentie' gesprekken met Nederlanders aan te gaan.

Ook de *verdergaande digitalisering* bemoeilijkt de integratie van Chinezen van mijn generatie. Bij sommige organisaties zijn bepaalde processen waar je voorheen nog persoonlijk - telefonisch dan wel mondeling - contact hebt met een medewerker, volledig vervangen door digitale processen. De Chinezen van mijn generatie beschikken veelal niet over een computer of weten niet (goed) met een computer om te gaan.

Denkt u dat uw restaurant invloed heeft gehad op uw integratie? Zo ja, waarom wel, en zo niet waarom niet? En was deze invloed positief of negatief?

Ja, zie hiervoor.

Denkt u dat de Nederlandse overheid een rol heeft gespeeld in uw integratie, en waarom wel of niet, en was dit positief of negatief?

Nee, anders dan de korte Nederlandse taal cursus die destijds mij werd aangeboden en de voorziening van de sociaal raadsman (die overigens ook door personen die de Nederlandse taal wel beheersen, geraadpleegd kunnen worden), kan ik geen situatie bedenken waarbij de Nederlandse overheid een rol heeft gespeeld in mijn integratie.

Heeft u of een van uw (groot)ouders Indonesische kokkies in dienst gehad, en zou u kunnen zeggen of uw restaurant invloed had op de integratie van deze mensen?

Dit is bij mij niet aan de orde.

Dit interview is afgenomen bij een vrouw achter de toonbank van een Chinees-Indisch restaurant in Utrecht.

Hoeveelste generatie migrant bent u? (Eerste generatie migrant bent u als u in China geboren bent, tweede generatie migrant bent u als een van uw ouders in China is geboren.)

Wij zijn van de 2^e generatie migranten.

Hoe verliep uw eigen integratie, en wat vergemakkelijkte of bemoeilijkte de integratie?

Alle kinderen van onze ouders zijn in Nederland geboren. Ik heb gewoon de basisschool in Nederland gevolgd, daarna Havo en daarna de Middelbare Hotelschool in Amsterdam. We werden tweetalig opgevoed, Nederlands en Kantonees.

Denkt u dat uw restaurant invloed heeft gehad op uw integratie? Zo ja, waarom wel, en zo niet waarom niet? En was deze invloed positief of negatief?

Het restaurant heeft wel degelijk invloed gehad op onze integratie. Toentertijd waren de Chinese restaurants wel heel exclusief. Iedereen haalde zowat elke zondag wel Chinees eten bij de Chinees. Ik vind de invloed wel positief.

Denkt u dat de Nederlandse overheid een rol heeft gespeeld in uw integratie, en waarom wel of niet, en was dit positief of negatief?

Niet echt een rol gespeeld.

Heeft u of een van uw (groot)ouders Indonesische kokkies in dienst gehad, en zou u kunnen zeggen of uw restaurant invloed had op de integratie van deze mensen?

Mijn ouders hadden nooit Indonesische koks in dienst gehad, alleen Chinese koks. Ik denk dat de restaurants destijds wel enigszins negatieve invloed hadden op de integratie, omdat vroeger de koks lange uren per dag moesten werken en meestal maar 1 vrije dag hadden. En ze alleen maar Chinees spraken in de keuken onderling. Koks hadden dus weinig contact met Nederlanders. Maar tegenwoordig is dat natuurlijk anders. Onze werktijden zijn ook aangepast en volgens de Nederlandse CAO.

De vrouw in het eerste interview geeft aan dat haar integratie vergemakkelijkt werd door omgang met Nederlandse mensen in het restaurant. Zij is inmiddels gewend aan de lange dagen,

maar geeft ook aan dat zij de inburgeringscursus van de Nederlandse staat niet volledig heeft gevolgd door deze lange dagen, en hierdoor moeite heeft met de Nederlandse taal. Zij moest lange dagen maken, waardoor zij weinig tijd en energie kon besteden aan haar eigen integratie, maar zij gaat wel veel om met klanten waardoor zij zich beter de Nederlandse taal aanleert, wat de integratie bevordert. De kok geeft aan dat hij na lange tijd in Nederland te hebben gewoond nog steeds niet de Nederlandse taal goed beheerst, omdat hij vooral contacten had met de Chinese gemeenschap. Wel heeft hij gebruik gemaakt van enkele Nederlandse sociale voorzieningen, en geeft hij aan dat naast de taalbarrière en de verschillen in de Nederlandse en Chinese cultuur, de verdergaande digitalisering zijn integratie bemoeilijkt. De vrouw achter de toonbank van het restaurant in Utrecht geeft aan dat zij de invloed van het restaurant positief vindt op de integratie, maar dat 'destijds' de invloed van deze restaurants op de integratie negatief was, omdat er alleen maar Chinees werd gesproken in de keuken onderling, en er geen contacten waren met Nederlanders zonder migratieachtergrond. In alle drie de interviews komen de problemen met de Nederlandse taal naar voren. De eerste twee geïnterviewde personen geven aan dat zij vaak geen kennis van de Nederlandse taal nodig hadden om werkzaam te zijn in het restaurant, maar zij zien wel dat dit hun integratie heeft belemmerd. Hieruit kan worden opgemaakt dat de afhankelijkheid van de Chinese gemeenschap en de lange werkdagen in het restaurant de integratie heeft belemmerd. Verder geven de twee vrouwen achter de toonbank aan dat de invloed van het Chinees-Indische restaurant op integratie positief is, omdat zij meer met klanten kunnen omgaan, wat de integratie bevordert. In de onderzoeksresultaten komt naar voren dat dit contact altijd zakelijk was, maar aan de hand van deze interviews lijkt daar verandering in te komen. Dit kan natuurlijk ook te maken hebben met het feit dat de Chinese migranten langer in Nederland wonen, en dus meer tijd hebben gehad om zich de Nederlandse taal eigen te maken, of dat de eerste generatie Chinese migranten ouder aan het worden is, en dat deze generatie met pensioen gaat, zoals de kok. Het feit dat ik bij acht restaurants vriendelijk de deur ben geweest omdat de vrouwen achter de toonbank geen tijd voor een interview hadden, of de Nederlandse taal niet goed genoeg beheersten waardoor zij geen interview wilden doen weerspreekt dit.

Conclusie

In dit werkstuk is er in hoofdstuk een gekeken naar de opkomst en neergang van Chinees-Indische restaurants, waarbij de centrale vraag was wat de invloed van de migratie van Chinese migranten en Indische repatrianten op de opkomst van Chinees-Indische restaurants was, en hoe het kan dat er tegenwoordig een daling zit in het aantal Chinees-Indische restaurants. Door de aantrekkende economie na de Tweede Wereldoorlog en wederopbouw, behoeftes van Indische repatrianten om Oosters te eten en Nederlanders om gevarieerder en goedkoop te eten, de afwezigheid van een restaurantcultuur in Nederland en de vindingrijkheid van Chinezen om Chinees-Indische restaurants te openen, goedkoop en draaiende te houden konden Chinees-Indische restaurants opkomen in Nederland. De neergang van Chinees-Indische restaurants kan verklaard worden doordat de markt voor deze restaurants verzadigd raakte. De onderlinge concurrentie tussen deze restaurants was zo groot dat veel restaurants eruit werden geconcurrereerd. Daarnaast wilden de kinderen van deze restauranthouders niet het restaurant overnemen, maar carrière maken in iets anders dan het restaurant van de ouders. Hierdoor ontstond een personeelstekort wat bijdroeg aan de neergang van de Chinees-Indische restaurants. De laatste factor wat de neergang van deze restaurants verklaart is dat de keuken weinig innovatief is. De gerechten die in de jaren zestig verkrijgbaar waren in deze restaurants zijn hedendaags niet veranderd, en er is ook niets bijgekomen.

De centrale vraag van hoofdstuk twee was welke invloed de Chinees-Indische restaurants op de integratie van Chinese migranten en Indische repatrianten hadden, waarbij enkele conclusies getrokken kunnen worden. Als er wordt gekeken naar de Indische repatrianten dan kan er geconcludeerd worden dat de Chinees-Indische restaurants een positief effect hebben gehad op de integratie van deze groep, doordat er aan de behoefte van Oosters eten voor de Indische repatrianten werd voldaan, waarbij de er elementen van de Chinese, Indische en Nederlandse keuken aanwezig waren in de gerechten, waardoor de Indische repatrianten gemakkelijker integreerden in Nederland. Daarnaast werd de Chinese gemeenschap onderzocht, waarbij gesteld kan worden dat dit een gesloten gemeenschap is, waar zelfredzaamheid een groot goed is, waardoor er weinig interesse was voor de Nederlandse maatschappij. De Chinese migrantengroep is ook vergeleken met de andere vier grote migrantengroepen in Nederland, de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. In de vergelijking met deze groepen komt naar voren dat de Chinese migranten zich minder thuis voelen in Nederland dan de andere vier migrantengroepen, maar dat zij de Nederlandse samenleving wel een hoger cijfer geven dan de andere vier migrantengroepen. Zowel de Nederlandse overheid, die de Chinese migrantengroep niet eens had meegenomen in de Minderhedennota van 1983, als de Chinese gemeenschap, die vooral gericht was op China vanwege de gedachte dat de migranten ooit zouden terugkeren naar China, stimuleerde de integratie van de Chinese migranten niet, wat het beste naar voren komt in de gebrekkige kennis van de Nederlandse taal van Chinese migranten. Wat hieraan bijdroeg is dat Chinese migranten zwaar werk deden en lange dagen moesten maken in het Chinees-Indische restaurant, waardoor zij behoefte hadden aan ontspanning na het werk, en geen energie meer hadden om hun vrije tijd aan integratie te besteden. Op basis van deze bevinding kan geconcludeerd worden dat Chinees-Indische restaurants voor Chinese migranten een belemmerend effect hebben gehad op de integratie van deze migrantengroep.

In hoofdstuk drie is er door middel van drie interviews met mensen met een Chinese achtergrond gekeken naar hoe zij de relatie tussen het werken in een Chinees-Indisch restaurant en integratie beoordelen. De geïnterviewde personen zagen een relatie tussen de geringe tijd die zij te besteden hadden en de taalachterstand ten opzichte van Nederlanders zonder migratieachtergrond. Daarbij zagen de geïnterviewde vrouwen een positieve relatie tussen het Chinees-Indische restaurant en integratie, omdat zij in deze restaurants sociale omgang met klanten hebben. De kok liep vooral

tegen enkele problemen aan wat betreft integratie, waarbij de taalbarrière, de verschillen in de Nederlandse en Chinese cultuur en de verdergaande digitalisering de grootste genoemde problemen zijn. De meeste vrouwen achter de toonbank in Chinees-Indische restaurants die gevraagd werden voor een interview weigerden met als argument dat zij de Nederlandse taal niet machtig waren en dus het interview niet durfden te doen, of dat zij te weinig tijd hadden om een interview te doen, wat aansluit op de bevindingen van dit bachelorwerkstuk.

De eindconclusie kan worden getrokken aan de hand van de onderzoeksbevindingen is dat de Chinees-Indische restaurants voor Indische repatrianten een bevorderende rol hebben gespeeld omtrent integratie, omdat de Indische repatrianten werden gestimuleerd of gedwongen zich te assimileren of integreren in de Nederlandse maatschappij, maar door deze restaurants nog wel de gebruikelijke Oosterse maaltijd konden nuttigen. Voor de integratie van Chinese migranten zijn de Chinees-Indische restaurants belemmerend geweest, met als belangrijkste oorzaak dat er na een lange dag hard werken in het restaurant de werknemers en werkgevers vaak te uitgeput waren om nog moeite te steken in integratie. Dit komt het best naar voren in de gebrekkige kennis van de Nederlandse taal, waarbij opgemerkt moet worden dat zowel de Chinese gemeenschap als de Nederlandse overheid tot aan de jaren negentig de Chinese migranten niet stimuleerde om de Nederlandse taal te leren.

Literatuurlijst

Born, Wina, *Eten door de eeuwen. de geschiedenis van culinaire cultuur*, (Baarn 1989).

Cottaar, Annemarie, en Willems, Wim, 'De geassimileerde Indische Nederlander: mythe of werkelijkheid', *De Gids* 148:1 (1985)

Entzinger, Han, 'Immigration and Diversity, On Culture and Society of The Netherlands' in: Peter Scholten, Han Entzinger, Rinus Penninx, Stijn Verbeek eds., *Integrating Immigrants in Europe* (Amsterdam 2014).

Fermin, Ame, M. E., 'Nederlandse Politieke Partijen over Minderhedenbeleid 1977-1995', (Thesis Publishers, Amsterdam 1997).

Gijsberts, Mérove., Huijink, Willem, *Chinese Nederlanders. Van horeca tot hogeschool*, (Den Haag 2011).

Hiah, Jing en Staring, Richard, 'But the Dutch would call it exploitation. Crimmigration and the moral economy of the Chinese catering industry in the Netherlands', *Crime, Law and Social Change* 66: 1 (2016).

Lucassen, Leo en Lucassen, Jan, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar migratie*, (Amsterdam 2011).

Obdeijn, Herman en Schrover, Marlou, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*, (Amsterdam 2008).

Pekelder, Jacco, Regering en parlement over de komst van Indische Nederlanders in de jaren vijftig, in: Carla van Baaien, Willem Breedveld, Jan Willem Brouwer, Jan Ramakers, Ineke Secker (red.) *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 1999* (1999).

Puschmann, Paul, *Social Inclusion and Exclusion of Urban In-Migrants in Northwestern European Port Cities*, Leuven 2015).

Ramakers, Jan, 'Alsof we landlopers waren... de problemen rond de Wet Huisvesting Gerepatrieerden 1950', *Politieke Opstellen*, 8:1 (1988).

Rijkschroeff, Boudie. R., *Etnisch ondernemerschap: de Chinese horecasector in Nederland en in de Verenigde Staten van Amerika*, (Groningen 1998)

Surie, H. G., 'De gerepatrieerden' in: Verwey-Jonker, Hilda (red.) *Allochtonen in Nederland* (Den Haag 1971), 71-72.

Tesser, P. T. M., Merens, Ans, J. G. F., Praag, Carlo. S., *Rapportage minderheden 1999. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*, (Den Haag 1999).

Vermeulen, Hans, *Etnische groepen en grenzen: Surinamers, Chinezen en Turken*, (Weesp 1984).

<https://www.ad.nl/binnenland/mark-42-fotografeerde-eneacute-ik-chinees-restaurant-in-nederland-ik-houd-van-treuringheid~a1f4467c/> (geraadpleegd op 30 november 2018)

<https://www.ad.nl/koken-en-eten/babi-pangang-moet-nederlands-cultureel-erfgoed-worden~a4e0f3a7/> (geraadpleegd op 28 november 2018)

<https://anderetijden.nl/aflevering/524/De-culinaire-revolutie-van-de-jaren-zestig> (geraadpleegd op 27 november 2018)

<https://isgeschiedenis.nl/nieuws/de-geschiedenis-van-de-afhaalchinese-in-nederland> (geraadpleegd op 2 november 2018)

<https://www.rtlnieuws.nl/editienl/artikel/3909246/fotoboek-als-ode-aan-de-chinese-jammer-dat-ze-verdwijnen> (geraadpleegd op 27 november 2018)

<https://www.trouw.nl/home/geen-kwaad-woord-over-de-chinese-allochtoon~ac6a40fd/> (geraadpleegd op 27 november 2018)

<https://www.trouw.nl/samenleving/de-klassieke-afhaalchinese-verdwijnt-hoelang-is-er-nog-een-chinese-in-iedere-stad-en-ieder-dorp~a6cf9083/> (geraadpleegd op 2 november 2018)

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waar-komt-babi-pangang-vandaan~b2bdbf12/> (geraadpleegd op 28 november 2018)

<http://www.vvhaaksbergen.nl/eten-en-drinken/restaurants/Chinees-Indisch-Specialiteiten-Kota-Radja/> (geraadpleegd op 14 januari 2019)